

מנורה וענפי זית: קורות עיצובו של סמל מדינת ישראל

אלכסנדר מישורי

עם הקמת המדינה והצטרפותה מאוחר יותר לארגון האומות המאוחדות היה צורך ליצור לה דגל וסמל רשמיים, שייצגו את ריבוניותה בקרב מדינות העולם. ב"כ בשבט תש"ט (11 בפברואר 1949) פורסמה ב'עיתון רשמי', בטאונה של הממשלה הזמנית של מדינת ישראל, ההכרזה הבאה: 1

מדינת ישראל

הממשלה הזמנית

ה ז מ נ ה

מתבקשות הצעות

לדגל ולסמל המדינה.

הנתונים הם:

הדגל: הצבעים — תכלת ולבן.
בגוף הדגל — מגן דוד. או שבעה כוכבים (זהב או צבע אחר).

הסמל: הצבעים — תכלת ולבן וכל צבע נוסף, לפי טעמו של הצייר.
בגוף הסמל — מנורה בעלת שבעה קנים ושבעה כוכבים (כני ששה קצוות).

תתקבל לעיון גם כל הצעה אחרת. או רעיון אחר. אין הממשלה מתחייבת לקבל כל הצעה שהיא מן המוגשות.

את ההצעות יש למסור במעטפה סגורה ולרשום עליה: **מוזכירות הממשלה הזמנית, ועדת הסמלים.**

המעטפה תשא סימן היכר ולא יסמ מסודית, או משהו המעיד על זהותו של מגיש ההצעה. במעטפה שניה יפורש שמו של בעל הסימן ותגאיו.

המטעד האחרון להגשת ההצעה הוא יום ב' ד' לסיון תש"ח, (14 ביוני 1948), שעה 12.00 בצהריים, לפי שעות ישראל.

תשעה חודשים עברו מאז יסוד המדינה עד שנקבעה צורתו הסופית של הסמל המייצג אותה מני אז על מסמכיה הרשמיים, על נס הנשיא ועל בנייניה הרשמיים בארץ ומחוצה לה. עד שנדפס בדפוסו הנוכחי עבר הסמל, כפי שהוא מוכר לנו כיום, תהפוכות רבות. את תהליך עיצובו ליוו

איור 1:
הצעה לסמל מדינת
ישראל, ואליש
וסטרוסקי

הצעות ורעיונות רבים, שניסו לכלול בו את המרכיבים הסמליים הראויים לייצג את העם היהודי במדינתו המתחדשת.

טבעם של סמלים לכלול מרכיבים צורניים, המייצגים רעיונות מופשטים; אלה נבחרים בקפידה על-ידי האמן המעצב בשל סגולתם להעביר לצופה בדרך הישירה והברורה ביותר את הרעיון הגלום בהם. הבעיה שעמדה בפני מעצביו של הסמל היתה מהיכן לשאוב את מרכיביו הצורניים. מקורם של סמלי המדינות הוותיקות באירופה הוא בשלטי האבירים של משפחות האצולה הפיאודליות. המדינות החדשות שקמו בה במאות התשע-עשרה והעשרים מצאו להן סמלים מעברן ההיסטורי. המדינות החדשות שקמו באמריקה המרכזית והדרומית בסוף המאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, שאפו להשתחרר מהמסורת האירופית ויצרו לעצמן סמלים חדשים; אלה הושתתו על מראות-נוף, בעלי-חיים, כלי-מלחמה ומרכיבים אחרים.

גם בארץ היתה קיימת הנטייה לא לחקות את הסמלים של עמי אירופה ולנסות ליצור סמל ייחודי. וזאת גם מפני שלעם היהודי אין בית-מלוכה וגם מפני שאין הוא עם חדש שהתיישב בארץ חדשה. לפיכך התבקשה פנייה למסורת העם העתיקה, שם ימצאו הסמלים המיוחדים של התקופה שבה היתה קיימת לאחרונה מדינת היהודים.²

כשעמדה בפני הממשלה הזמנית בעיית תכנון דגל למדינה החדשה, הוחלט שלא ליצור דגל חדש, אלא להמשיך ולהשתמש בדגל התנועה הציונית, שהיה (על-פי המסורת) פרי רעיונו של דוד וולפסון. משמעות יתר יוחסה אפוא לעיצובו של סמל המדינה, שכן על זה היה לייצג את המשכו והגשמתו של החלום הציוני. בעוד שהדגל נוצר בגולה, בידי חולמים, הרי הסמל נוצר על אדמת הארץ, בידיהם של מגשימי החלום. עיצובו דרש אפוא הכללת מרכיבים צורניים בעלי מטען סמלי מתוכנן היטב, שכן תחושות השליחות והאחריות שחשו מתכנניו היו כבדות, ובשל כך היה תהליך היווצרותו של הסמל ארוך, מלא חיפושים והתלבטויות.

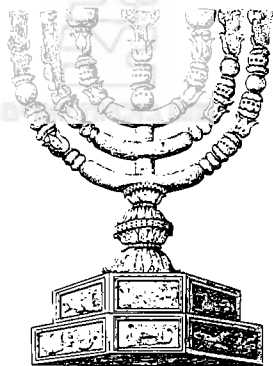
רעיונות ראשונים

שלושת מרכיביו החזותיים של הסמל בנוסחתו המוכרת הם המנורה, עלי הזית והמלה 'ישראל'. בהצעות השונות שהוגשו בפרק הזמן שבין מאי 1948 לפברואר 1949, הועלו מרכיבים אחרים; לו נכללו הם בסמל, היה זה מעביר באמצעותם מסרים שונים מאלה שהוא מעביר כיום.

2 ראה: מ' אבי-יונה, 'סמל המדינה באספקלריה היסטורית', מולדתי, תש"י, עמ' יג-טו.

איור 2: קטע מתוך התבליט בשער טיטוס ברומא (למעלה) ושיחזור פרטי המנורה (רלנדוס 1716)

שני כוחות, כמעט קוטביים, ביקשו להכתיב את ההדגשה שתהיה בסמל — הערכים ה'דתיים' פולחניים אשר יקרין, לעומת אלה ה'חילוניים'. בתהליך העיצוב נודד הדגש מ'מחנה' ל'מחנה', עד שהתייצב, כפי שיוצג להלן, במתכונתו הסופית של הסמל.

ב-15 ביולי 1948, כחודשיים לאחר הקמת המדינה, התכנסה מועצת המדינה הזמנית לישיבתה העשירית; על סדר היום עלה נושא הדגל והסמל. שר החוץ, משה שרתוק, מסר דין-וחשבון ואף חילק בין חברי המועצה עותקים של הצעה לדגל המדינה ולסמל, מעשה ידי הגרפיקאים אוטו וואליש ווי סטרוסקי (איור 1). הצעתם נבחרה מתוך 450 הצעות מעשי ידי 164 משתתפים, שנענו להתחרות לעיצוב הסמל שהוכרזה זמן-מה לפני-כן.³

בהצעה ראשונית זו של וואליש וסטרוסקי מופיע לראשונה מוטיב 'מנורת שבעת הקנים', שעתיד להיות המוטיב המרכזי בכל ההצעות, ושאף נכלל בגירסתו הסופית. מנורת המקדש היא ללא ספק הסמל היהודי העתיק ביותר שאפשר לזהות בוודאות גמורה ככזה; לסמל המנורה אין שני בעולם ההרלדיקה (תורת השלטים והסמלים) והוא יוצר מייד את הקשר בין צורתו לנושא שהוא מייצג — בית-המקדש בירושלים. כדגם לייצוגה של המנורה בחרו מעצבי הסמל בתיאורה החזותי המופיע על שער טיטוס ברומא (איור 2). הם פישטו את צורתה והסתפקו בתיאור סכמטי, שצבעו לבן, המוצג על רקע בצבע תכלת.⁴ בחלקו העליון של הסמל מופיע פס לבן, ועליו שבעה כוכבי-זהב. קטע זה מהווה ציטוט מהצעתו של הרצל לדגל מדינת היהודים. כזכור, שבעת כוכבי הזהב סימלו אצלו את יום העבודה בן שבע השעות, שחזה לתושבי המדינה היהודית, לכשתקום.

במתכונת זו היה סמל המדינה מבטא שני רעיונות סמליים בסיסיים, שאותם היטיבו להגדיר חברי מועצת המדינה הזמנית עצמם. על המנורה אמר דוד צבי פנחס, איש 'המזרחי':
קודם כל אני רוצה להביע סיפוק נפשי מהעובדה שהממשלה החליטה לבחור כסמל למדינה את המנורה. אני רואה החלטה זו כמוצלחת ומכובדת ביותר כי תמיד שימשה המנורה סמל היהדות המקורית והאמיתית, והיא מקשרת אותנו בעברנו הגדול בארץ זו ואני מקווה, שהסמל יעשה את פעולתו — אור המנורה יאיר לנו את דרכנו.⁵
על כוכבי הזהב אמרה פֶּבָּה אידלסון:

הייתי רוצה שלא נשכח ששבעת הכוכבים בדגל מסמלים שבע שעות עבודה לאיש הפועל והבונה את ארצנו. נקווה נא, ששבע שעות העבודה יהיו סמל הצדק הסוציאלי, שיונח ביסודה של המדינה ומדינתנו וממשלתנו ילכו בדאגה עמוקה ואמיתית את חיי העובד בארצנו.⁶

תגובות אלו מורות על ניצני המאבק שיתפתח ויעצים בעתיד, סביב הדגש שיושם בסמל המדינה: על ההיבט ה'דתי-פולחני', המורה על הקשר של העם ומדינתו החדשה עם העבר המפואר, או על ההיבט ה'חילוני-ציוני', המורה על הגשמת חזונו הסוציאלי של הרצל. אם היו חברי מועצת המדינה הזמנית מקבלים את הסמל שיצרו וואליש וסטרוסקי, היתה מדינת ישראל מיוצגת באמצעות הקשר הבל-יינתק בין עם ישראל לעברו המפואר בארצו (המנורה) ותחייתו של העבר לאור רעיונותיו הליבראליים-מודרניים של חוזה המדינה (הכוכבים).

3 רשומות, מועצת המדינה הזמנית, הישיבה העשירית, ח' בתמוז תש"ח (15 ביולי 1948), עמ' 10. כפרשת ההחלטה על צורתו של דגל המדינה, שאף היא היתה סבוכה וקרמו לה דיתנים ארוכים, ומעניינת לכשעצמה, אדון במאמר נפרד.

4 שם, שם, 6 שם, שם.

5 שם, עמ' 11.

מועצת המדינה הזמנית לא מיהרה לקבל ולאשר הצעה ראשונה זו של הסמל ודחתה את ההצבעה שתאשר את קבלתו. ראש הממשלה, דוד בן-גוריון, סיכם את הישיבה וטען, כי 'בחירת סמל ודגל למדינה' אין עושים כל יום'.⁷ לפיכך הוחלט להטיל על ועדת הוועדות, להרכיב ועדה מיוחדת, 'ועדת הסמל והדגל', שעליה יוטל לטפל בהצעות חדשות לסמל. ליושב-ראש הוועדה מונתה בבה אידלסון, ועם חבריה נמנו שרים וחברי-כנסת.⁸

ב-21 ביולי 1948 התכנסה הוועדה לישיבתה הראשונה. מכיוון שהופיעו רק חמישה נציגים, נדחתה הישיבה בשבוע.⁹ ב-28 ביולי 1948 התכנסה הוועדה שנית. אנשיה ערערו, כל אחד בתורו, על הצעתו של ואליש שהוגשה זה מכבר לכנסת. איש לא ערער על כך, כי מן הראוי לכלול את מנורת שבעת הקנים כאחד ממרכיביו של הסמל. אולם כל אחד מהם הציע מרכיבים חזותיים חדשים שייכללו בסמל. זרח ורהפטיג הציע את לוחות-הברית. את דעתו חיזקה רחל כהן, שטענה כי 'עם-ישראל התחיל את דברי ימיו במתן עשרת הדברות לעולם התרבותי וסמל המדינה חייב להבליט זאת כי היא זכותנו במשפחת האנושיות'.¹⁰

הוצעו אף נרות כתוספת למנורה (סעדיה כובאשי), גור-אריה יהודה (אריה אלטמן) והמלים 'מדינת ישראל' (משה שרתוק). כדי להעניק לעיצוב יתר מקצועיות הציע דוד רמז לצרף לוועדה צוות-מומחים, שיכלול גרפיקאי, צייר, אדריכל וארכיטולוג. בסיכום קבעה הוועדה שלושה מרכיבים שיופיעו על-גבי הסמל: המנורה, לוחות-הברית והכוכבים של הרצל.¹¹

ב-16 באוגוסט 1948 התכנסה הוועדה בשלישית, והפעם בהשתתפות האדריכל אבא אלחנני, הארכיטולוג פרופ' אלעזר ליפא סוקניק, הצייר ראובן רובין והגרפיקאי לאופולד קרקאואר. אחת מהמלצותיהם של המומחים לוועדה היתה, כי בעיצוב הסמל יודגש המרכיב המסורתי שילקח מן 'המסורת העתיקה', והמעצבים יימנעו משימוש ב'סימבוליקה מודרנית'. פרופ' סוקניק, שזמן לא רב לפני-כן חשף בריחו רצפה של בית-כנסת מן המאה השישית,¹² הציע שהמנורה לא תהווה מרכיב בחדד בסמל המדינה, שכן 'במקרים רבים [המנורה מופיעה] בתוספת סימבולים נוספים כגון שופר וכפות תמרים'.¹³ סוקניק אף הסביר לחברי הוועדה כי ה'מגן-דוד' אינו סמל יהודי והציע 'להמנע מהכללת סימבול מפקפק זה בסמל המדינה'.¹⁴ בסיכום הישיבה הוחלט לפנות לאמנים

7 שם, עמ' 12.

8 הרכב הוועדה היה: א' ציולינג, פ' רוזנבליט (רוזן), ד' רמז, מ' שפירא ומ' שרתוק (שרת), ב' אידלסון, א' אלטמן, י' הררי, ז' ורהפטיג, ר' כהן, ד"ר כהנוביץ, ס' פובאשי, ר' לוביץ, מ"ד לוונשטיין, צ' לוריא, ב' מינץ ו' שלוש. דו"ח על פעילות ועדת הסמל והדגל של מועצת המדינה מיום י' בשבט תש"ט (9.2.1949), גנוך, חטיבה 78, מיכל ג/395, תיק 1/1005. הדו"ח התפרסם ברשומות מועצת המדינה הזמנית, הישיבה הארבעים, י"א בשבט תש"ט (10.2.1949), עמ' 20. תודתי נתונה לגלעד לבנה מגנוך המדינה על עזרתו המסורה במציאת חומר למאמר זה.

9 שם, עמ' 1.

10 שם, עמ' 2.

11 שם, עמ' 6.

12 על הקשר של בית-הכנסת בריחו לעיצובו של הסמל ראה להלן.

13 פרוטוקול ישיבת הוועדה לענייני הדגל והסמל [להלן: פרוטוקול הוועדה] ביום י"א באב תש"ח (16.8.1948), גנוך (לעיל, הערה 8), עמ' 1.

14 שם, עמ' 2. על כך עמד גם גרשום שלום במאמרו 'מגן-דוד' — תולדותיו של סמל, לוח הארץ לשנת תש"ט, תל-אביב 1948, עמ' 148-163.

לשם קבלת הצעות חדשות לסמל. לשם כך הקציבה הוועדה סכום של 300 לא"י. הוחלט להתקשר עם איתמר דוד, פרנציסקה ברוך, ירחמיאל שכטר וואליש.¹⁵

הצעות חדשות

שניים מארבעת האמנים שהוזכרו קודם – דוד ושכטר – הגישו כעבור כחודש ימים שתי הצעות לחברי הוועדה. בישיבתה הרביעית, כ' 21 בספטמבר 1948, בדקה הוועדה את ההצעות החדשות והתייחסה אל מרכיבי החדשים של הסמל. בסיכומה הוחלט להדריך את דוד ושכטר בקשר להכנסת שינויים מסוימים בהצעות שהגישו, ולהציג שתי הצעות אלה בפני מועצת המדינה הזמנית. נקבע, כי הצעה אחת תכלול את המנורה בלבד, ובאחרת יופיעו גם שופר וכפות-תמרים.¹⁶ הוועדה שמה לה למטרה למעט במרכיבים החזותיים ולמצוא דבר המדבר ללב היהודי, שמחמם אותו ומעורר דרך-ארץ, שמעורר גם חיבה.¹⁷ הוחלט אף על צבעיו של הסמל: צבע המנורה יהיה אפור כספי על רקע תכלת; הכוכבים, השופר, כפות-התמרים והכתובת יהיו בצבע זהב; המסגרת החיצונית תהיה בצבע אפור-כספי.¹⁸

כ' 28 בספטמבר 1948 התכנסה הוועדה לישיבתה החמישית. בבה אידלסון הציגה את הצעותיהם של דוד ושכטר. ההצעות החדשות כללו (בנוסף לאלה שהוכתבו על-ידי הוועדה) את המרכיבים הבאים: מנורת שבעת הקנים; לולב, אתרוג ושופר; הכתובת 'שלום על ישראל'; ושבעת כוכבי-הזהב של הרצל. חברי הכנסת ומומחי הוועדה החלו להכיע את דעתם בקשר לצורך להדגיש את המרכיבים המופיעים בהצעות החדשות. מכאן ועד לקביעת צורתו הסופית של סמל המדינה ניטשו הוויכוחים על מידת הדגשתם של שני ההיבטים הסמליים שבסמל המוצע – הדתי והחילוני (איור 3).

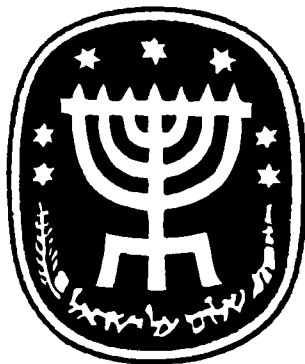
להצעתם של וואליש וסטרוסקי, שכללה את מוטיב המנורה ושבעת הכוכבים של הרצל, הוסיפו דוד ושכטר את הכתובת 'שלום על ישראל', את הלולב ואת השופר. לדעת חברי הוועדה, היתה

15 שם, שם.

16 פרוטוקול הוועדה מיום י"ז באלול תש"ח (21.9.1948), גנוך (לעיל, הערה 8), עמ' 1-2.

17 דברי כבה אידלסון בישיבת מועצת המדינה הזמנית, רשומות, מועצת המדינה הזמנית, הישיבה העשרים ושלוש, י"ג בתשרי תש"ט (14 באוקטובר 1948), עמ' 44.

18 פרוטוקול הוועדה (לעיל, הערה 16), עמ' 2.

איור 3:
הצעה לסמל המדינה עם שופר ולולב,
איתמר דוד וירחמיאל שכטר

הכתובת אמורה לבטא 'לא רק את השאיפה של שלום לעם ישראל אלא גם [את] שאיפתנו לשלום בכל העולם, למשטר בעולם שמבטיח חיי שלום לעם ישראל [...]'.¹⁹ לבד מהוספת הכתובת הוכנס שינוי אף בפורמט של הסמל; במתכנת זו קיבל מעין צורה אליפטית, שהחליפה את הפורמט ההרלדי של וואליש וסטרוסקי. מנורת שבעת הקנים עוצבה בסמל זה לא על-פי התבליט בשער טיטוס, אלא על-פי תיאורי המנורה המופיעים על-גבי רצפות-פסיפס מבתי-כנסת עתיקים בארץ-ישראל. הן הפורמט החדש והן המקור החדש לעיצוב המנורה העניקו לסמל קונוטציות חדשות, שלא היו קיימות בהצעה הקודמת של וואליש.

מנורת שבעת הקנים היתה בעת העתיקה אחד הסמלים הראשיים של בית-המקדש. היא הופיעה על מטבעות, על זכוכית מעוטרת, בצויר-קיר בקטקומבות ובבתי-כנסת ועל רצפות-פסיפס של בתי-כנסת.²⁰ בתיאורים אלה מופיעה המנורה לבדה אך לעתים נדירות; בדרך-כלל נלווים לה כלי המקדש, כמו המחנות, השופר, וסמלים נוספים, כמו הלולב והאתרוג הקשורים בחג הסוכות, החג הראשי שנחוג בבית-המקדש.²¹ ברצפת בית-הכנסת ביריחו מופיע תיאורה של המנורה, מעוטרת משני צדדיה בשופר ובלולב, ומתחתיה מופיעה הכתובת 'שלום על ישראל' (איור 4). צורה זו, או אחרת הדומה לה, שימשה למעצבי הסמל החדש כדגם למנורה בהצעה שהגישו.²²

תיאוריה החזותיים של המנורה בתקופת בית-המקדש השני אינם עקביים, ועל-כן אינם מאפשרים לקבוע את צורתה המקורית, כפי שהיתה בבית-המקדש. התיאורים שונים כל-כך מהתיאור המקראי, מזה של יוסף בן מתתיהו ומאלה שבמשנה ובתלמוד, ונראה שהדבר נעשה במכוון. לא ייתכן שתיאור כללי כזה נובע מחוסר יכולת אמנותית; הוא מצביע אולי על איפוק מסוים ואולי אף על איסור לתאר במדויק את המקדש וכליו. בתיאורים אלה מטרתו של האמן היתה לעצב ייצוג כללי של מנורת המקדש, ולא-דווקא את פרטיה. דומה הדבר גם בתיאורים הלניסטיים מאותה תקופה, שבהם ייצוג כללי של סמל מסוים היה חשוב יותר מתיאורו המדויק. אין לבקש בהם תיאור מדויק של כלי הפולחן, ובמיוחד אין לבקש זאת מסמל, שסימל את המקדש בשלמותו.²³ המנורה שבפסיפס בית-הכנסת ביריחו, השייכת למסורת התיאורית הזו, היא אפוא סמל לבית-המקדש בירושלים. בתחתיתה, כאמור, מופיעה הכתובת 'שלום על ישראל', ממזמור קכה בתהילים.²⁴ מזמור זה מהלל את הצדק ומוקיע את הרשע שבעולם. המשורר משווה בו את עם ישראל המוקף באהבת אלוהיו, המעניקה לו שלום, לירושלים המוקפת הרים.

בהצעת הסמל שלהם הכניסו דוד ושכטר שינויים קלים בתיאור החזותי המופיע ברצפת בית-הכנסת ביריחו: את העיגול המקיף את המנורה, הלולב, השופר והכתובת, המירו, כאמור, בפורמט אליפטי, שצורתו צורת חותם עתיק. חותמים אליפטיים, המבוססים על דגם החרפושיית המצרי,

19 רשומות (לעיל, הערה 17), עמ' 43-44.

20 ראה: B. Narkiss, 'A Scheme of the Sanctuary from the Time of Herod the Great', *Journal of Jewish Art*, I (1974), p. 9

21 על כך, כזכור, דיבר סוקניק בפני חברי הוועדה. דוגמאות רבות לדגם המנורה המופיע על רצפות-פסיפס של

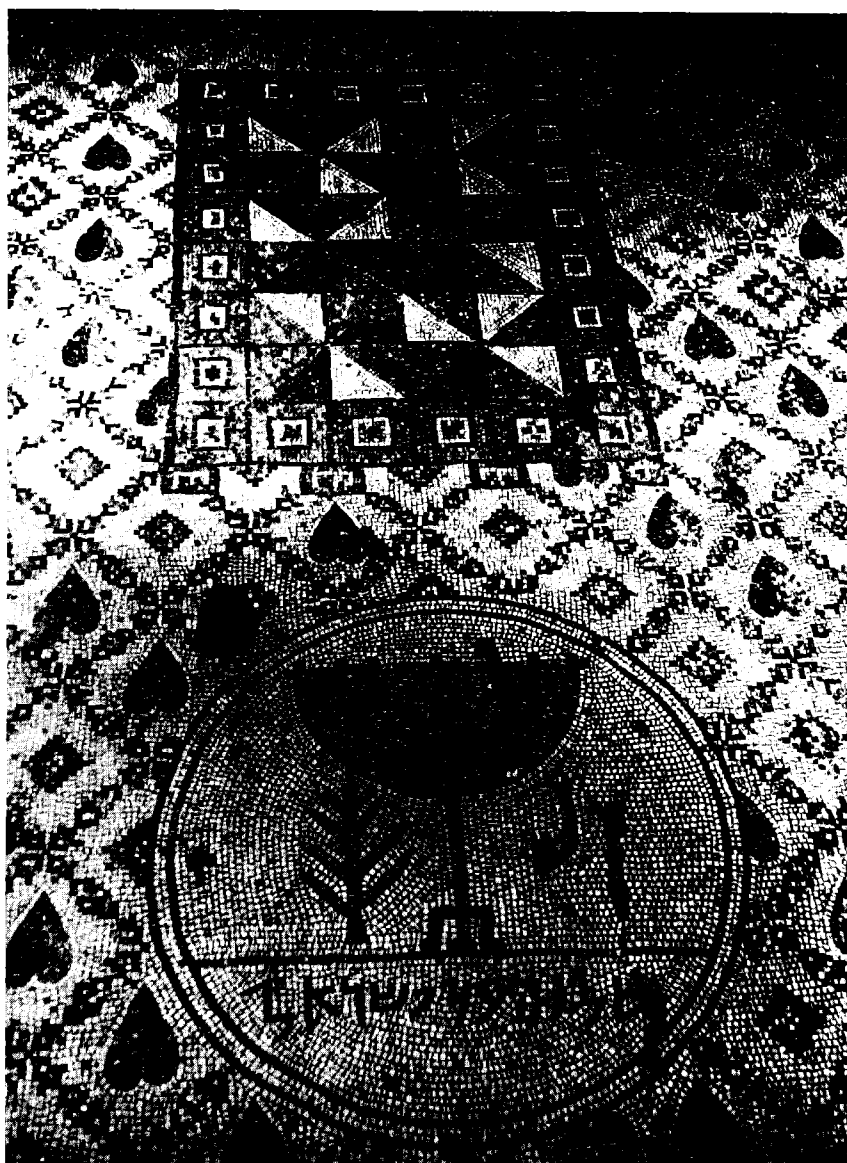
בתי-כנסת ראה: L. Yarden, *The Tree of Light: A Study of the Menorah*, London 1971

22 סביר להניח, כי הרוגמה שנבחרה בידי דוד ושכטר היא רצפת הפסיפס מיריחו. הארכיאולוג סוקניק, חבר ועדת המומחים של 'ועדת הסמל והדגל', הוא שגילה רצפה זו. דומה, שרוגמה זו היתה קרובה לו במיוחד, ולכן המליץ עליה.

23 ראה נרקיס (לעיל, הערה 20), עמ' 8-9.

24 תהילים קכה א-ה.

איור 4:
רצפת הפסיפס
של בית-הכנסת
ביריחו

היו נפוצים בתקופת המלוכה בישראל. בחותם היה חרוט שם בעליו (לפעמים גם שם אביו), ולעתים תכופות היה כלול בו אף מרכיב קישוטי.²⁵ אחד הידועים שבהם הוא חותם 'שמע עבד ירבעם' שנתגלה בחפירות מגידו. בהצעתם של דוד ושכטר יש אפוא פנייה ברורה למקורות ארכיאולוגיים (על כך המליץ סוקניק). הם כללו בסמל שיצרו מספר מרכיבים גדול יותר מאשר בהצעה הקודמת של וואליש, ועקב כך המסר בסמל שיצרו אף הוא מורכב יותר.

המנורה בהצעתם של וואליש וסטרוסקי עשויה כמעין 'צללית'. התווייתה נעשתה בעזרת קווי מיתאר התוחמים צורה לבנה על-פני הרקע התכול. תיאור כזה אינו מעניק למנורה פרטים ספציפיים כלשהם, שיהיו אותה עם המנורה מקשת טיטוס. לפיכך, המטען הסמלי של דימוי זה מעורר אסוציאציה של מנורה בלבד, ללא רובדי-משמעות עמוקים יותר. המנורה בהצעתם של וואליש וסטרוסקי מורה אמנם על הקשר עם עברו המפואר של העם, אך בדרך פשוטה ביותר.

בהצעה של דוד ושכטר מצביעה המנורה על קשר ספציפי הרבה יותר עם עברו המפואר של העם, בשל היותה ציטוט חזותי של תיאור המנורה המופיע על רצפת בית-כנסת עתיק. הקשר מקבל אפוא קונוטציות ישירות אל בתי-הכנסת העתיקים, שאף הם היו 'מקדש מעט', זכר ושריד סמליים לבית-המקדש בתפארתו. הקונוטציות שציטוט חזותי זה מעניקות לסמל, הן דתיות-פולחניות; וכאלה שכאמור לא היו בהצעה הקודמת לסמל המדינה. בפסוק מתהילים יש משום חיזוק נוסף לקשר הפולחני-דתי. הוא מורה, פרט לכוונות השלום של מדינת ישראל, אף על תפארת עם ישראל, המואצלת עליו באמצעות ההשגחה העליונה. תיחומו של הסמל בצורה של חותם עברי עתיק, המרמז על מלכות ישראל הקדומה, מעניק לו את המימד המדיני במכלול הסימבוליקה שלו. צורת החותם ותוכן הכתובת מרמזים לאיחוד הרוחני והמדיני, שאפיין את מלכות ישראל בימיה-קדם. לחטיבה זו במכלול העיצוב של הסמל נלווים שבעת כוכבי הזהב של הרצל, שיחד חוברים להקרנת המסר הכללי: לצד הקשר עם עברו המפואר של עם ישראל בארצו, על היבטיו הפולחניים-דתיים-מדיניים, תבסס עצמה המדינה החדשה על משנתו החילונית-מודרנית-ליברלית של חוזה המדינה, וכולם מלווים את כוונות השלום של המדינה.

הצעתם של דוד ושכטר הציגה אפוא זה לצד זה את ההיבט הפולחני-דתי הקשור לעבר ואת ההיבט החילוני-מודרני שפניו אל העתיד. המאבק על הדגש שיינתן לכל אחד מהיבטים אלה בסמל, התבטא בעצם הגשת הצעה נוספת. הצעה זו הייתה מעין וריאציה על הראשונה, שבה, על-פי בקשת חברי הוועדה, הופיעו כל המרכיבים, פרט ללולב ולשופר; ועל השטח שתפשו אלה במכלול העיצוב של הסמל, נתפרשו הפעם כוכבי הזהב (איור 5). חלק מחברי הוועדה טען, כי בהצעה זו יש די סימנים וחשו כי צירופם של הלולב והשופר מיותר.²⁶

מידת מעורבותם האישית של חברי הוועדה בהחלטות לגבי הסמל התבטאה באופן ברור ביותר בדבריו של פנחס רוזנבליט, כי 'קולו של] השופר היה תמיד מחירי אותו בימי ילדותו', ולפיכך

26 רשומות (לעיל, הערה 17), עמ' 45.

איור 5:

הצעה לסמל המדינה ללא שופר ולולב, דוד ושכטר

הציע לא לכלול אותו בסמל.²⁷ רוזנבליט נמנה עם ה'מחנה' שנטה להדגיש את ההיבט החילוני-מודרני על-פני זה הדתי-פולחני. המנורה היוותה עבורם סמל לקשר עם העבר. השמטת הלולב והשופר מהסמל הפרידה בין המרכיבים, ובכך ניתקה אותם מהקשרם המקורי; המנורה, השופר והלולב, בלויית הכתובת 'שלום על ישראל' הופיעו כחטיבה אחת על רצפת בית-הכנסת. מחיקת הלולב והשופר והשארית המנורה והכתובת בלבד גרמו לכך שהסמל, במתכונת זו, מורה עדיין על כוונות השלום של מדינת ישראל, אך קשרו עם בתי-הכנסת העתיקים נותק, ובשל כך הפך חילוני יותר.

חברי הוועדה החליטו להביא את שתי הצעותיהם של דוד ושכטר בפני חברי מועצת המדינה הזמנית, בהיותם בטוחים כי אחת מהן תתקבל. בסכמה את הישיבה הודתה בבה אידלסון למשתתפים על עבודתם היפה, שכן ראתה כנראה בהצעות אלה סוף-פסוק לעבודתה של 'ועדת הסמל והדגל'. היא הציעה לזמן את ועדת המומחים לישיבת מועצת המדינה הזמנית, שבה תוצגנה הצעות אלה לאישור סופי.

כשבועיים לאחר-מכן הוצגו הצעותיהם של דוד ושכטר בפני מועצת המדינה הזמנית, בישיבתה העשרים ושלוש. ההצעות החדשות, כהצעתו של וואליש שקדמה להן, לא נתקבלו בנקל על דעת חברי המועצה. אלה חשו, כי החלטה על סמל למדינה החדשה אינה דבר של מה בכך. אחד מחברי המועצה, ד"ר אברהם גרנובסקי, ביטא דעה זו בדבריו:

היו"ר רק השלה את עצמו לחשוב שאפשר להחליט בענין זה על רגל אחת. עם שעיינית בהצעות נתברר לי שתהיה התנגדות ואפילו אחרי ההסברה ששמענו — לא פחתה התנגדות זו. מדוע צריך להחליט בענין כזה שקובעים אותו פעם באלפיים שנה, בלילה ועל רגל אחת? אין ספק שיהיה ויכוח גם בנוגע לאותיות, גם בנוגע לצבע, גם בנוגע לכתובת. אני מציע אפוא ליו"ר לדחות את ההחלטה.²⁸

ברוב של אחד-עשר מול חמישה קולות נדחתה ההחלטה.

הצעת האחים שמיר

לאחר דיון זה במועצת המדינה החליטה 'ועדת הסמל והדגל' לפרסם שוב מודעה בעיתונות, ובה בקשה להצעות ורעיונות חדשים לסמל המדינה. מספר המשתתפים היה הפעם 131, ורובם כלל בהצעותיו את מוטיב המנורה.²⁹ גם הפעם הכתיבה הוועדה את מרכיביו של הסמל. הגרפיקאים, האחים גבריאל ומקסים שמיר, שהיו בין אלה שהגישו הצעות לסמל (והצעתם היא זו שנבחרה לבסוף, כפי שנראה להלן), סיפרו, כי 'נתברי הוועדה' דרשו שהסמל יכלול מנורה, שבעה כוכבים וכל אלמנט נוסף או צורה כלשהי לפי רצונו של הצייר.³⁰ בהחלטה זו חזרה ועדת הסמל על הצעתה לשניים ממרכיבי הסמל (המנורה ושבעת הכוכבים), אך השמיטה את הדרשה ל'כתובת', שעליה עמדה בהחלטתה הקודמת. בהשמטה זו היה משום הישג נוסף של 'המחנה החילוני'. לאחר שנוטרל

27 פרוטוקול הוועדה מיום כ"ד באלול תש"ח (28.9.1948), עמ' 2, גנך (לעיל, הערה 8).

28 שם, שם.

29 רשומות, מועצת המדינה הזמנית (לעיל, הערה 8), עמ' 20.

30 אלכסנדר סבירס בראיון עם גבריאל ומקסים שמיר, ידיעות אחרונות, 13 בפברואר 1949.

איור 6:
הצעה לסמל מדינת ישראל,
הנרי רצ'קובסקי

הקשר בין הכתובת 'שלום על ישראל' לבין בתי-הכנסת העתיקים בהצעה השנייה של דוד ושכטר, החליטה עתה ועדת הסמל לא לכלול בו כל כתובת שהיא.

מכיוון שהגשת ההצעות לסמל היתה פתוחה לקהל הרחב, הגיעו אלה מרחבי הארץ ומכל שכבות הציבור. בחלקן היתה חזרה על המוטיבים המוכרים של המנורה, מגן-דוד וכוכביו של הרצל. אחרים הוסיפו למנורה ושבעת הכוכבים מרכיבים נוספים, כיד הדמיון הטובה. הנרי רצ'קובסקי הוסיף זוג יונים משני צדי המנורה. בסיסה שימש לו אף כבסיס למאזני-הצדק, שינחו את דרכה של המדינה החדשה. את הסמל מכתיר סרט, שעליו שבעת כוכבי הזהב של הרצל — שלושה מכל צד, והשביעי באמצע הכתובת 'כי בצדקה יכון כסא' (איור 6).³¹

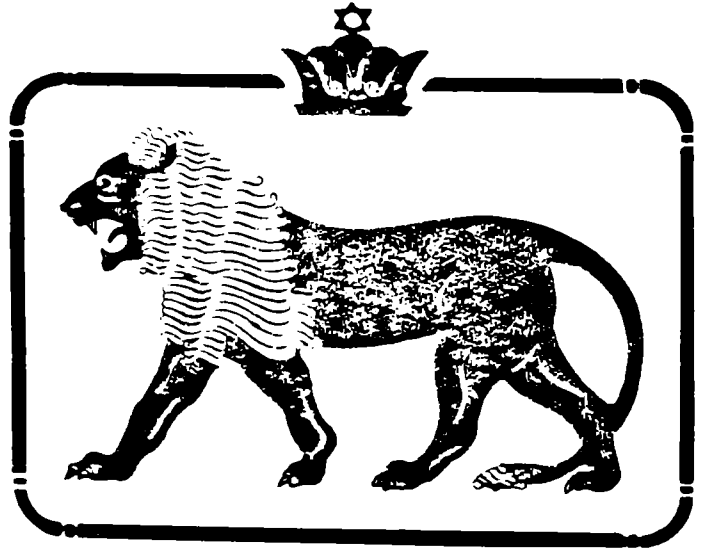
אחת ההצעות המקוריות שנשלחו לוועדה, התעלמה לחלוטין מדרישותיה הספציפיות (איור 7): לא נכללו בה המנורה ואף לא כוכביו של הרצל. המציע, ד"ר ס' סולניק, שהאמין בחידושה של מלכות ישראל המקראית (ואף כתב ספר בשם 'מלכות ישראל'), יצר בהצעתו נס מלכותי שבו, על רקע כחול לבן מתנוסס בהדרת מלכות גור-אריה יהודה (בזהב), המוכתר בכתר, שבראשו מגן-דוד. בישיבתה השישית, ב-28 בדצמבר 1948, החליטה 'ועדת הסמל והדגל' כי הצעתם של האחים שמיר ראוייה להיבחר, אך על הגרפיקאים להכניס בה שינויים מסוימים ולהגיש לה שלוש הצעות נוספות: מנורה בלי כל תוספת; מנורה עם 7 כוכבים; מנורה עם שבעה כוכבים ושני על-יזית בצורה מוארכת יותר, ולהוסיף את המלה 'ישראל' מתחת למנורה.³²

31 משה שרתוק העביר את הצעתו של רצ'קובסקי ל'ועדת הסמל והדגל'. במכתבו ציין, כי רצ'קובסקי הוא חתנו של נחום סוקולוב ז"ל, וכי ראוי להתייחס להצעתו בשל העניין שבה. ראה מכתב משה שרתוק לש' קידר מיום 5 באוגוסט 1948, גנוך (לעיל, הערה 8).

32 פרוטוקול הוועדה מיום כ"ו בכסלו תש"ט (28.12.1948), גנוך (לעיל, הערה 8).

איור 8: הצעה ראשונה לסמל מדינת ישראל, האחים שמיר

איור 7: הצעה לסמל מדינת ישראל, ד"ר סולניק

בדרישתה זו דבקה הוועדה בשאיפתה ל'חילוניות' של הסמל, שכן גם הפעם לא נתבקש צירופה של כתובת כלשהי, פרט למלה 'ישראל'. ואכן הצעתם הראשונה של האחים שמיר לסמל המדינה מבטאת נאמנה שאיפה זו (איור 8).

הפורמט ההרלדי (שהופיע כבר בהצעתו הראשונה של וואליש) מופיע גם בהצעה זו; בתוכו מעוצבת מנורה בעלת שבעה קנים, המוכתרים בראשיהם בשבעה כוכבים. משני צדיה מעוטרת המנורה בשני ענפי־זית מסוגננים. על התפתחות העיצוב סיפר גבריאל שמיר:

לאחר שהחלטנו להשתמש במנורה, חיפשנו אלמנט נוסף והגענו לידי המסקנה שענפי עץ־הזית הם הם הביטוי היפה ביותר לאהבת השלום בקרב עם ישראל. העלים האלה מהווים יחד עם זה גם יסוד דיקורטיבי מאד. עתה עמדה לפנינו השאלה: איזו מנורה נצייר? [...] החלטנו לצייר מנורה מסוגננת ולא להשתמש בצורה העתיקה. כוונתנו היתה ליצור סמל מודרני ולוותר על המומנט המסורתי. אמרנו בלבנו שהמנורה כשלעצמה היא סמל עתיק יומין ועצם מציאותה בסמל מהווה כבר אלמנט מסורתי. אולם צורתה צריכה להיות מודרנית.³³

ואכן, המנורה שעוצבה היא 'מודרנית' באופיה; אין היא מעוצבת על סמך מקור צורני ספציפי כלשהו מן העבר. במרבית תיאורי המנורה המוכרים מצויורי הקיר בקטקומבות, מרצפות הפסיפס של בתי־הכנסת העתיקים ואף מהתבליט של שער טיטוס, עשויות הזרועות שלוש קשתות עגולות הצולבות את הזרוע האמצעית, שהיא אנכית וישרה.³⁴ למנורה של האחים שמיר ששזרועות ישרות-

33 א"פ, יכך נולד סמל מדינת ישראל' (ראיין עם האחים שמיר), מעריב, 16 בפברואר 1949.

34 מנורה 'מודרנית' אחרת, כחלק מסמל רשמי, נראתה שנים אחדות לפני יצירתם של האחים שמיר. הכוונה למנורה המופיעה בסמל החומורת הפילהרמונית הישראלית, שעוצבה ונקשרה עם קמרטון (מכשיר לכיוון כלינגניה) ועם מוטיב של 'מפתח סול'.

זויות, הנובעות מזרוע מרכזית אנכית. הזווית הישרה של הזרועות 'שוברת' את העיקול המוכר המופיע במנורות העתיקות. הבסיס ה'מודרני' קטן וחסר כל כוח הדרוש לו לנשיאת 'כובד' משקלן של זרועות המנורה. ה'מודרניות' שהשיגו האחים שמיר משקפת אפוא את חוסר הקשר המכוון עם סימנים מוכרים מן המסורת היהודית.

החידוש שהכניסו המעצבים בהצעה זו הוא ענפי הזית. הוספתם מהווה בעצם מטמורפוזה חזותית לרעיון השלום, שהוקרן כבר בהצעתם של דוד ושכטר באמצעות הכתובת 'שלום על ישראל'. את המלה הכתובה החליף כאן מרכיב סמלי-חזותי בדמות ענפי הזית, וכך נשמר רעיון השלום בסמל. לו התקבלה ההצעה במתכונת זו, היה סמל מדינת ישראל החדשה מקרין מסר הדומה במהותו לזה שהקרינה הצעתם של וואליש וסטרוסקי, שבה הודגש כבר הקשר בין עם ישראל לעברו המפואר בארץ ותחייתו של העבר לאור רעיונותיו הליבראליים של חוזה המדינה. לאלה נוסף עניין שאיפות השלום של המדינה (שלא היה כלול בהצעה הראשונה), באמצעות עלי-הזית.

משנתכנסו חברי 'ועדת הסמל והדגל' בפעם השביעית, ב-10 בינואר 1949, וחזו בהצעתם של האחים שמיר, ניקרו בלבם ספקות בקשר ל'מודרניות' שהציעו הם עצמם להעניק לסמל. עיצוב המנורה לא מצא חן בעיניהם. לפיכך שב ועלה רעיון ההסתמכות על מסורת העבר, והפעם במתכונת חדשה: לא עוד מנורה המעוצבת על-פי דגם רצפות הפסיפס מבתי-הכנסת העתיקים בארץ-ישראל, אלא ציטוט חזותי מדויק ממימצא ארכיאולוגי מפורסם לא פחות — המנורה המופיעה על התבליט בשער טיטוס ברומא. הוגה רעיון ציטוטה החזותי של המנורה משער טיטוס היה כנראה דוד רמז.³⁵ רמז שאף להדגיש בסמל את רעיון התחדשותו של עם ישראל. כביטוי חזותי לרעיון זה רצה להראות את 'חזרתה הביתה' של המנורה — מקור האור — מגלותה הארוכה. לענפי-הזית ולמנורה שעל-פני הסמל המוצע רצה להוסיף אף כף-בנאים, כסמל לעבודת הכפיים.³⁶ חברי הוועדה קיבלו את הרעיון של רמז ובסיכום הישיבה הוחלט כי בכה אידלסון תבקש מן האחים שמיר להכין הצעה נוספת לסמל, 'עם מנורת טיטוס בתוכה'.³⁷

דגם המנורה משער טיטוס הופיע כבר, כזכור, בהצעתם הראשונית של וואליש וסטרוסקי, שנדחתה על-ידי חברי מועצת המדינה הזמנית. נשאלת השאלה, מה טעם מצא רמז לחזור ולדרוש מחדש את הצגתו כאחד המרכיבים העיקריים בנוסחתו הסופית של סמל המדינה? הציטוט החזותי של דגם המנורה מרצפת בית-הכנסת ביריחו (בהצעתם של דוד ושכטר) סימל את פאר העבר, ואילו את ההווה ביטאו באופן סמלי כוכבי הזהב של הרצל. בחירתו המחודשת של

35 ראיון עם גבראל שמיר באוגוסט 1985. ש"ז כהנא טען, כי הוא היה זה שהציע את צורת המנורה משער טיטוס כדגם למנורה שעל סמל המדינה. הוא ביקש, כי יזכרו זאת במכתב ששלח ל'ועדת הסמל והדגל', מיום 20 בינואר 1949, גנוך (לעיל, הערה 8).

36 ראיון עם אהרון רמז, בנו של דוד רמז, באוקטובר 1985. מתקבל על הדעת, כי ההקשר הסמלי של 'כף הבנאים', מעבר להיותה סמל לעבודת הכפיים, נלקח על-ידי דוד רמז מהסיפור 'כף-הסיידים', הכלול במכלול האגדות של 'זכרונות לבית דוד'. א"ש פרידברג (תרגום ועבוד), זכרונות לבית דוד, ספורים מדברי ימי ישראל, תל-אביב תשי"ח. בסיפור זה מספר זרובבל בן שאלתיאל, שליטה המדיני של ממלכת יהודה, על שיבת ציון מבל ועד כינונו מחדש של בית-המקדש בירושלים, בתקופתו של הנביא זכריה. בכף הסיידים שלו סייע זרובבל בבניית החומה ובחזיון שעריה של ירושלים המתחדשת (שם, עמ' 25, 27). אוסף האגדות 'זכרונות לבית דוד' מדגיש את הרצף ההיסטורי של עם ישראל מאז שיבת ציון. בחירתו של רמז בכף הבנאים-סיידים של זרובבל בן שאלתיאל נשאה אפוא מטען סמלי של אותו רצף היסטורי, בכך שהיא מזהה את ההתאמה בין התחדשות עם ישראל בתקופת שיבת ציון המקראית עם התחדשותו הציונית. על דמותו של זרובבל בן שאלתיאל ראה להלן.

37 פרוטוקול הוועדה מיום ט' בטבת תש"ט (10.1.1949), גנוך (לעיל, הערה 8).

דוד רמז בציטוט משער טיטוס העניקה למוטיב המנורה רובד סמלי נוסף, שלא היה קיים בהצעות הקודמות: עתה מסמלת המנורה לא רק את פאר העבר, אלא אף את ההווה ואולי אף את העתיד. ציטוטו של דגם המנורה משער טיטוס מהווה מטפורה תזותית לרעיון שרווח באותה תקופה: כשם שחורבן המדינה היהודית בשנת 70 לספירה בא לידי ביטוי הסמלי כתבליט תהלוכת הנצחון של שר-הצבא הרומי טיטוס על-גבי השער שנבנה לכבודו, כך תסומל הקמתה מחדש של המדינה היהודית בהחזרתה של המנורה לארץ, אם לא לבית-המקדש, הרי למדינת ישראל המתחדשת. על-פי תפיסה זו, מורמת המנורה משער טיטוס, המסמל תבוסה, השפלה וקלון, ונקבעת במקום המכובד והנערץ ביותר, על סמל המדינה, שהקמתה היא עדות לנצחיותו של עם ישראל.³⁸ עבר, הווה ועתיד נקשרו אפוא במוטיב סמלי אחד.

לפני שהגה את רעיון 'שיבת המנורה הכיתה', הציע רמז להטביע מטבע שיציין את הקמתה מחדש של 'מלכות יהודה' (איור 9).³⁹ גם בהצעה זו מופיע רעיון התחדשותה של מדינת ישראל ('Judaea Restituta'), המבוטא באופן חזותי בהיפוכו של המסר המובע במטבע הרומי המפורסם ('Judaea Capta'), שציין את חורבנה של יהודה בשנת 70 (איור 10). על-גבי המטבע הרומי תוארה יהודה כאישה רכונת-ראש, ולצדה חייל זקוף וגאה, שהביא לחורבנה. במטבע שהציע רמז, נראים מעפילים החוזרים אל חופי הארץ (ברקע נראות האוניות), ודמות החייל הזקוף היא דמות חייל יהודי, האוחז בידו חרב המעוטרת בעלי-זית; הוא נלחם את מלחמת אחיו היהודים ואחראי לשיבתם למולדת, וכוונותיו כוונות שלום. היה בכך ביטוי לסימבוליקה העממית שראתה בחיילי הבריגדה היהודית ובאנשי 'עלייה ב' את צאצאיה של המדינה היהודית שלפני החורבן, המתחדשת על חורבותיה. שליחים אלה שהגיעו לאירופה מארץ-ישראל וחזו בתבוסתן של גרמניה ובנות-בריתה, סייעו לאחיהם היהודים לשוב הביתה.⁴⁰

שער טיטוס נתפס אפוא באותה תקופה כסמל הסוגר מעגל; הוא מסמל את תחילתה ואף את סופה של גלות עם ישראל. וריאציה נוספת על המטבע הרומי המפורסם אפשר לראות גם באיור של אריה נבון (איור 11), שנכלל בספר רישומים שלו שנתפרסם בשנת 1950 [?].⁴¹ רישום זה חותם את הספר, בו מספר נבון את עלילות מלחמת השחרור ומתווה את דמויותיהם האופייניות של הפלמ"חניקים ו'שועלי הנגב'. היהודי המודרני — בדמותו של פלמ"חניק צעיר החובש כובע-גרב

38 אפשר, שדוד רמז לא היה מודע לכך, שבתפיסתו יש הר תופעות דומות במחשבה היהודית; הבחירה בסמל שהמסר הראשוני שלו מורה על קלון והפיכתו לסמל מקודש ומכובד, באה לידי ביטוי זמן רב לפני החלטתו לצרף את המנורה משער טיטוס לסמל המדינה. הסמל של לוחות הברית היה בימי-הביניים אות קלון ליהדות. הוא סימל את נחיתות 'הברית הישנה', ה'סינגוגה' — היהדות, לעומת עליונותה של 'הברית החדשה', ה'אקלזיה' — הנצרות. צורת הסמל של לוחות הברית נבחרה מאוחר יותר דווקא בידי יהודים כסמל לארון העדות, והוא נקבע במקום המכובד ביותר בבית-הכנסת — מעל לארון הקודש. הוא ממשיך להופיע עד עצם היום הזה בבתי-כנסת רבים. חזרה מודרנית יותר על אותה תפיסה נעשתה במקביל להחלטות על סמל המדינה, בשעה שהוחלט לקבל את הדגל הציוני כדגלה של המדינה. סמל המגן-דוד המופיע עליו, נתפס בעיני כמה מחברי מועצת המדינה הזמנית כסמל מכובד ביותר דווקא בשל השימוש שנעשה בו בגרמניה הנאצית.

39 תודתי נתונה לאהרון רמז, שהציג בפני את התצלום של ההצעה למטבע ואף נתן בידי עותק שלו ורשות לפרסמו.
40 סימבוליקה עממית זו באה לידי ביטוי בעיקר בשירים מן התקופה. באחד מהם, שנכתב בידי יצחק יצחק והושר בפיי צוות הבידור של הבריגדות היהודיות, מסופר על חייל וחיילת 'מעמק יזרעאל' המטיילים ברומא אל שער טיטוס ומלגלגים באירוניה על כיבושו של טיטוס שאבד עליו הכלח; הם חווים במפתלה של רומא המודרנית ובנצחיותו של עם ישראל החוזר למולדתו.

41 אריה נבון, אלפיים שנה ושנה אין זו אגדה ב-5 פרקים, תל-אביב 1950 [?].

10

11

- איור 9:
יוסף קארה, יהודה
המתעוררת לתחייה
(הצעה למטבע, 1949)
- איור 10:
'יהודה השבויה', מטבע
רומי שטבע הקיסר
אספסיאנוס (למעלה
משמאל)
- איור 11:
'יהודה המשוחררת'
(רישום של אריה נבון,
1950)

איור 12:
קריקטורה של הצייר אבא פניכל ליום
העצמאות תשי"א

טיפוסי — מייצג את 'יהודה המשוחררת', מדינת ישראל שזה עתה נולדה. שער טיטוס מצוי גם באחד מ'בולי הגולה' — סדרת-בולים לזכר הקהילות היהודיות שנחרבו בשואה, אשר הוציאה הקרן-הקיימת-לישראל בשנת 1943. 42 בשנת 1950, לכבוד יום העצמאות השני, נתפרסם באחד העיתונים ציורו של הצייר אבא פניכל, ובו בא רעיון השבת המנורה ארצה לידי ביטוי חזותי ברור ביותר (איור 12). בני הגלויות השונות השבים לציון, מחזירים לירושלים את המנורה מקשת טיטוס שברומא.

הציטוט החזותי משער טיטוס היה אמור להעניק להצעתם של האחים שמיר את הסממן הנוסף, שלא היה קיים בהצעת הביניים שלהם; רובד המשקף את הסימבוליקה העממית, המעניק בכך לסמל מימד נוסף, מעבר לרעיון המופשט המובע בו. הצעתם המשופרת של האחים שמיר (שנעשתה על-

42 י' לבני, אנציקלופדיה לבולי ישראל, תל-אביב 1969, עמ' 21-24.

מועצת-המדינה הזמנית

הכרזה על סמל מדינת ישראל

מועצת-המדינה הזמנית מכריזה ומודיעה כי סמל מדינת ישראל הוא כמצוייר בזה:

מועצת-המדינה הזמנית
יוסף שפרינצק
יושב ראש

י"א בשבט תש"ט (10 בפברואר 1949)

איור 13: סמל מדינת ישראל — הגירסה שהוגשה לחברי מועצת המדינה הזמנית, בפברואר 1949, האחים שמיר

פי הנחיותיה של הוועדה) הוגשה לה בשתי גרסות בישיבתה האחרונה, ב-7 בפברואר 1949. ההצעה הראשונה כללה את 'מגורת טיטוס עם שני עלי-זית', והשנייה את 'מגורת טיטוס עם שני עלי-זית ושבעה כוכבים'. חברי הוועדה קיבלו את ההחלטות הבאות:

א. לקבל הצעה (א), היינו מגורת טיטוס עם שני עלי-זית והמלה ישראל מתחת למגורה.

ב. להביא לאישור בפני מועצת המדינה את ההצעה הנ"ל בלבד.⁴³

בכך סיימה הוועדה את תפקידה. בישיבה הארבעים של מועצת המדינה הזמנית שנערכה ב-10 בפברואר 1949, הביאה בבה אידלסון בפני חבריה את הצעתם של האחים שמיר (איור 13). נערכה הצבעה (והצבעה חוזרת), וההצעה נתקבלה פה אחד.⁴⁴

מרכיבים רעיוניים בסמל המדינה

סמל המדינה החדש שנתקבל על דעת כל חברי מועצת המדינה הזמנית, חוזר אפוא על מספר רעיונות, אשר עוצבו כבר בהצעות שקדמו לו (ומשמיט אחד מהם): עלי הזית מורים על כוונות השלום של המדינה; המגורה מורה על הקשר עם העבר המפואר של העם בארצו, על החזרתה של המדינה לעטרתה הישנה, באמצעות המטפורה של החזרת המגורה משער טיטוס למקומה בארץ. ובעקיפין על תחילת התהליך של קץ הגולה; 'ישראל' הוא שמה החדש של המדינה, אך הוא אף

43 פרוטוקול הוועדה מיום ח' בשבט תש"ט (7.2.1949), גנך (לעיל, הערה 8).

44 רשומות, מועצת המדינה הזמנית (לעיל, הערה 8).

* האחים שמיר הכניסו, בסופו של דבר, שינויים אחדים בגירסה זו: קני המגורה הפכו לחצאי-עיגול; בסיס המגורה הוגבה מעט והוצר, עמוד הפן הוצר אף הוא ונוספו לו מעין שתי 'טבעות' (ראה איור 16 להלן).

שריד לפסוק 'שלום על ישראל', שהיה כלול בהצעות הקודמות; כוכבי הזהב של הרצל הושמטו בגירסה זו.⁴⁵

גירסת הסמל המוכרת לנו מורה לכאורה, כי במאבק בין 'המחנה החילוני', אשר ביקש להדגיש בו את ההווה והעתיד הסוציאליסטיים והדמוקרטיים של המדינה, לבין 'המחנה הדתי', אשר ביקש להדגיש את פאר העבר וקשרו לאלוהי ישראל – היתה ידו של הראשון על העליונה. אך תמונה זו איננה מדויקת. המוטיבים של המנורה ועלי הזית שתיארנו בפירוט את השיקולים אשר הביאו את אנשי 'ועדת הסמל והדגל' לכלול אותם בסמל המדינה, הצטיירו עד כה כשני מוטיבים נפרדים, שצורפו יחד כדי להביע את המסר המורכב של חזון מדינת ישראל כהתגשמות החלום הציוני. אך להצגה זו של שני המרכיבים זה לצד זה, שהיא, לכאורה פרי תכנונם הבלעדי של האחים שמיר, היו בהיסטוריה היהודית תקדימים חזותיים, שבהם הוצגו המנורה ועלי הזית כסמל מטפורי אחד. תרכובת מטפורית זו מבוססת על מקור טקסטואלי ידוע, אחד מחזונויותיו של הנביא זכריה: וישב המלאך הדבר בי, ויעירני כאיש אשר יעור משנתו. ויאמר אלי מה אתה ראה, ויאמר ראיתי והנה מנורת זהב כלה וגלה על-ראשה ושבעה נרתיה עליה, שבעה ושבעה מוצקות נגרות אשר על-ראשה. ושנים זיתים עליה, אחד מימין הגלה ואחד על שמאלה [...] ואען ואמר אליו, מה-שני הזיתים האלה על-ימין המנורה ועל-שמאלה. ואען שנית ואמר אליו, מה-שתי שבלי הזיתים אשר ביד שני צנתרות הזהב המריקים מעליהם הזהב. ויאמר אלי לאמר הלוא ידעת-מה אלה, ואמר לא אדני. ויאמר אלה שני בני-היצהר, העמדים על-אדון כל-הארץ.⁴⁶

חזונו של זכריה מבוסס כנראה על מקור מוחשי: הוא ראה את מנורת שבעת הקנים, שנוצרה יחד עם כלי הפולחן האחרים בבניין המקדש השני, עם שיבת ציון. בשנת 521 לפני הספירה חודשה מלאכת הקמת המקדש. הוקם מזבח, חודשו הקרבנות, הובאו חוצבים וחרשים והוזמנו ארזים מלבנון. העם נאסף בירושלים בראש-השנה וחידש את הפולחן. לאחר הפסקה של יותר מחמישים שנה חגגו את חג הסוכות בזבחים.

חזונו של זכריה שנחזה כשנתיים לאחר חידוש הקרבנות,⁴⁷ מספר בראש וראשונה על המנורה, כלי הקודש הנועד לעבודת הפולחן הנשגבה והנעלה ביותר שבבית-המקדש. הגולה שעל המנורה שימשה כנראה לאגירת שמן, וממנה היו ממלאים את נרותיה. שני הזיתים שמשני צדי הגולה, נועדו לספק שמן לתוכה. השמן, שראה זכריה בחזונו, הזורם מאליו אל המנורה משני הזיתים שעל ידה, בלא תיווך יד-אדם, רומז לפעולתם של שני ראשי העם, יהשע בן יהוצדק, הכהן הגדול, וזרובבל בן שאלתיאל, שהיה השליט הממונה. המנורה מאירה אפוא באור מסתורי את בניין הבית. האור זורח מן המקדש החוצה, ולא ההיפך. לסמליות זו ניתן פירוש ב'מדרש רבה', לפיו אלוהים מנחה את עם ישראל לאורו, וכאות תודה על ישראל להדליק אור לאלוהים. לפיכך,

45 אהרון רמז סיפר, כי אביו, דוד רמז, טען שהכוכבים הורו על התקשרות מחייבת מדי 'אלטנוילנד' של הרצל. לא כל הנאמר בחיבורו של חוזה המדינה תאם את רעיונות המפלגות של אותה תקופה בארץ, ולפיכך הוחלט לבסוף להשמיטם.

46 זכריה ז א-ג, יא-יד.

47 חזונו זכריה נתחברו בין חודש שבט שנת שתיים לדריוש לבין חודש כסליו שנת ארבע לדריוש (518-519 לפני הספירה). ראה: יי קויפמן, תולדות האמונה הישראלית מימי קדם ועד סוף בית שני, ד, ירושלים תשל"ו, עמ' 230.

המנורה היא סמל אף לאלוהות עצמה.⁴⁸ 'בני היצהר' שרואה זכריה, הם אולי צינורות של כוחות תמירים ומורים על תפקידם של הכהן והשליט. הם מזינים את המנורה השמימית וחייבים לשמור על דמותה הארצית ועל הבית שבו היא שוכנת. חזון זכריה עושה גם את תפקידם של הכהן והשליט לתפקיד מסתורי-קוסמי.⁴⁹ המראה שהוא רואה מתקיים בספירה עליונה, מעין התרחשות שמימית, שעתידיה להתגשם בקרוב בעולם החומר. בבניין המקדש, במסגרת התנאים המדיניים של התקופה, הגשים העם היהודי את שאיפתו לבנות לעצמו מרכז פולחני.

הפירוש המודרני ל'מראה המנורה' של זכריה נוהג לראות בשני ענפי הזית — 'שני בני היצהר' — את דמותם של השליט החילוני והכהן הגדול, נציג הדת. שניהם, כל אחד בדרכו, מזינים את המנורה, שבה מתגלם האור האלוהי המנחה בדרך סמלית את חידוש החיים הגשמיים והרוחניים של עם ישראל.

התיאור של הנביא זכריה הוא התיאור המפורט הראשון של המנורה, כפי שהיתה במקדש שהקים זרובבל. מנורה זו נהרסה בידי אנטיוכוס. אחרת הרשמה במקומה בידי יהודה המכבי, והיא-היא המנורה שנלקחה בשבי לרומא על-ידי טיטוס.⁵⁰ המנורה מסמלת אפוא אף מימד של המשכיות; היא זו, בהיותה סמל לאלוהות ישראל, המאחדת את העם בתקופות שחי בארץ-ישראל, והיא זו המסמלת גם את תחילת גלותו. מוטיב המנורה וכלי הפולחן של המקדש, על הקונוטציות הסמליות שלהם, היו נהירים לכל יהודי משכיל למן חורבן הבית. הם שימשו עבורו סמל לביאת המשיח, שעם בואו ייבנה ויכונן בית-המקדש; והמנורה, בין יתר כלי הפולחן, תשוב ותשמש סמל קדוש לתפארתה המתחדשת של ירושלים.

בדף-שטיח⁵¹ מ'תנ"ך סרכרה', כתב-יד מן המאה הארבע-עשרה, מוצג תיאור של חזון המנורה של זכריה (איור 14). המאפיינים האסכטולוגיים שבתיאור המנורה וענפי הזית, מצביעים על

E. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, IV (Bollingen Series, ראה: 48 XXXVII), Pantheon Books, New York 1965, p. 90

קריפמן (לעיל, הערה 47), עמ' 255.

גודאינף (לעיל, הערה 48), עמ' 72.

51 בספרי התנ"ך המאוירים (לפני המצאת הדפוס) 'דפי השטיח' (carpet pages) הם צירוף של מוטיבים קישוטיים וטקסטים כתובים התוחמים צורות הגדסיות או צורות מן הצומח. דפי-שטיח אלה מזכירים בסגנון ציורם את הדפים הקישוטיים הפותחים את ספרי הקוראן.

איור 14:

יוסף הצרפתי, חזון זכריה. דף-שטיח מתוך 'תנ"ך סרכרה' (ליסבון, 1300[?])

שאיפת המאייר לראות בכינונו מחדש של בית-המקדש בירושלים עם ביאת המשיח. תיאור החזונית של חזון זכריה נעשה אם כן למעלה משש מאות שנה לפני שעוצב סמל מדינת ישראל. המקור הטקסטואלי של שני התיאורים זהה. בתיאור המוקדם יותר, המצורף כדף-קישוט לספר תנ"ך, מודגש תוכנו המשיחידתי; ואילו עיצובו בסמל המדינה מלמד על רעיון חילוני מורכב יותר, המהווה הגשמה סמלית של החזון.

לעניין זה — מקור הדימוי המטפורי של המנורה וענפי-הזית, היינו, חזון זכריה — אין זכר בפרוטוקולים של ישיבות 'ועדת הסמל והדגל', או בדברים שנשאו חבריה בפני חברי מועצת המדינה הזמנית. אהרון רמז טען, כי חברי 'ועדת הסמל והדגל' היו כולם נתונים לפלפול 'פילוסופי', שעה שהוטלה עליהם המשימה המשמעותית ליצור סמל להתגשמותו של החלום הציוני. את הפלפולים הרבים שמרו לעצמם ולא מצאו טעם להציגם בפני חברי הכנסת הראשונה.⁵² רעיון חזונו של זכריה הועלה כנראה באחת מישיבותיה האחרונות של הוועדה והוכתב לאחים שמיר ללא הסברים מפורטים.⁵³

בתכנונו של סמל המדינה הועתק אפוא חזונו של הנביא זכריה לרעיון הציוני של הקמתה מחדש של מדינת ישראל. על-פי תפיסה זו, הקמת המדינה מקבילה להקמתו מחדש של בית-המקדש בירושלים בתקופת שיבת ציון ומהווה את הגשמתו הסמלית של החזון. לשני ענפי הזית היה כנראה מקום חשוב ביותר בתפיסת המדינה החדשה, שבה 'הזית' וה'מדינה' ('שני בני היצירה' — הכהן והשליט) עומדות זו לצד זו בהגשמת החלום הציוני.

תגובות הציבור על הסמל החדש לא איחרו לבוא. יומיים בלבד אחרי שהוכרז הסמל רשמית, התקפו גרשום שוקן, עורך עתון 'הארץ'. הוא דרש לשנות

הצעה זאת, שנהפכה על-ידי ההחלטה הנחפזת של מועצת המדינה לסמל של מדינת ישראל, אינה אלא זוועה מבחינה אסתטית, ואם סמל זה יתנוסס בימים הקרובים מעל האסיפה המכוננת ובקרוב מעל ציריותיה של מדינת ישראל בכל ארצות העולם, הרי בכך תהיה הפגנה בקנה מידה עולמי לחוסר הטעם ולחוסר התרבות האסתטית של ממשלת ישראל ושל מחוקקיה [...]. הביצוע הוא וולגרי ודילטנטי עד כדי כך, ששום פירמה מסחרית המכבדת עצמה לא היתה נוטה לבחור בו כסמל מסחרי. [...] ענפי עלי הזית שצריכים להוות מעין מסגרת, הם כל כך גדולים וגם גסים שהם מאפילים על המנורה שהייתה צריכה להיות המוטיב השולט בסמל. המנורה הקטנה באופן יחסי, נלחצת אפוא, על-ידי שני ענפי זית עצומים, שעליהם דומים יותר לחרבות מאשר לעלי העץ שהוא סמל השלום. החלל הריק מעל למנורה מכוער ביותר, והוא מעיד על חוסר-האונים הגמור של מחבר הסמל. המלה 'ישראל' כתובה באותיות המעידות על בורות מוחלטת של בעל המלאכה בענייני טיפוגרפיה עברית. כל זה מוכנס לתוך צורה של פלאקטה, כדוגמת אלה שמשמשים בהן כפרסים למנצחים בתחרויות ספורטיביות.⁵⁴

52 עדות א' רמז, לעיל, הערה 36. אחד מיוצרי הסמל — גבריאל שמיר — הופתע כאשר הצגתי בפניו את איורו של יוסף הצרפתי ליתנ"ך סרברה. הוא לא העלה על דעתו, כי בתיאור מוטיב המנורה ועלי הזית הקדימו אותו הנביא זכריה ויוסף הצרפתי.

53 זרח ורהפטיג, אחד מחברי הוועדה, טען בראיון שקיימתי עמו באוקטובר 1985, כי הוא הגה את רעיון ההשתתף של הסמל על חזון זכריה. ורהפטיג התפלא על כך, כי איש לא טרח לציין זאת.

54 ג' שוקן, 'סמל המדינה או תעודת עניות', הארץ, 13 בפברואר 1949.

איור 16 :
סמל מדינת ישראל

גם תגובה דתית הגיעה; הרב יצחק הלוי הרצוג, רבה הראשי של מדינת ישראל, כתב אודות הסמל: לא טוב עושה ממשלתנו היום הזה, כשזכינו שוב לאורה של ציון המסומלת במנורה, שהיא מחקה דווקא את תמונת המנורה שבקשת טיטוס, אשר כנראה חלו בה ידי זרים, ושאינה כלה על טהרת הקודש [...]. ולא זו בלבד אלא שהעיד לפני אדם מומחה בידיעת הקדמוניות (ארכיאולוג) שהמנורות המצויירות על הקברים בקטקומבות שברומי כלן בנות שלוש רגלים (טריפודות) וכך כל המנורות המצויירות בפספסים של שרידי בתי-הכנסת הנמצאים בארץ-ישראל. ולדעתי כל זה ברור ושריר וקיים.⁵⁵

תגובה מנוגדת לזו של הרב הרצוג, אוהדת ביותר וחיובית דווקא באשר לציטוט החזותי משער טיטוס התפרסמה מעל דפי העתון (בשפה האיטלקית) *Israele*. הכותב (שמו אינו מוזכר) התפעל מבחירת הציטוט וטען, כי לאחר שסימלה המנורה בעבר את גלות עם ישראל היא מסמלת כעת את האחדות המדינית של עם ישראל, שטיטוס סבר כי השמיד לנצח נצחים. בהרהוריו על סמל המדינה החדש מגיע הכותב אף לזכרונות מאגדת 'המנורה הגנוזה' של סטיפן צוויג. על-פי סיפור זה, הוחזרה המנורה מרומא לארץ עוד לפני אלף שנים, והיא נחה כאן ומחכה לגאולתה עם בוא השלום לעולם. שיבתה הסמלית של המנורה וקביעתה על סמל המדינה, ממנו תאיר את אורה למדינת ישראל המתחדשת, מבשרת את בואה של תקופת שלום וצדק למדינת ישראל ולעולם כולו.⁵⁶

*

תהליך עיצובו של סמל המדינה, שתחילתו בהצעה בעלת מסר פשוט, המדגיש את פאר עברו של העם לצד הקשר עם רעיונות הקידמה החברתית של הרצל, הגיע בסופו ליצירת סמל מורכב פי כמה. הסמל מקרין מסר מתוחכם ורב-רבדים, המבוסס על מטפורות מילוליות וציטוטים חזותיים וטקסטואליים. כל אלה גלומים במספר מרכיבים מועט ביותר. שלושת מרכיביו החזותיים של הסמל עושים מלאכתם נאמנה ומקרינים את המסר שנהגה בידי מעצביו — ראשוני מגשימו של החלום הציוני — בדרך התמציתית והישירה ביותר.

55 'הרצוג, 'צורת המנורה שבקשת טיטוס', ספר הזכרון לשלמה ס. מאיר: קובץ לחולדות יהודי איתליה, מילאנו-ירושלים תשט"ז, עמ' 95-98.
56 *Israele*, XXXIV, 21 (24.2.1949)